

ПРОБЛЕМА РЕЦЕПЦІЇ НЕЗРУЧНИХ ТЕКСТІВ Т.ШЕВЧЕНКА

Здається, творчість Т.Шевченка проаналізована значно глибше і детальніше, ніж доробок будь-якого іншого письменника. І все-таки деякі її сегменти не достатньо висвітлені, а то й відсунуті на маргінеси наукової свідомості. Натомість певні аспекти творчої постаті Т.Шевченка зазнали перебільшеної рецептивної уваги, навіть містифікації, коли, наприклад, у ньому вбачали пророка, речника нації, революціонера, борця за національне й соціальне визволення свого народу і т. п., розглядали в його мистецькій спадщині виховний, пізнавальний, провіденціальний, дидактичний, політичний тощо сенс, ніби забуваючи головне, що Т.Шевченко – передусім поет, що його артистичне слово в першу чергу виконує естетичну, власне художню функцію, як і проза та малярство, що воно виповнене конотативними значеннями, хоч не уникає прямолінійного публіцистичного дискурсу. Тому наукові студії майже не висвітлювали інтимну, тим паче – еротичну лірику, очевидно, не зручну при тлумаченні творчої особистості Т.Шевченка, перетвореної на забронзовілий культ, на суцільний абсолютизм, що виконує креативну роль в українському поруйнованому космосі. У такому разі навіть згадка про вірші на кшталт "У перетику ходила...", "Гімн черничий" або "Н.Т." ("Великомученице кумо!") видаються з погляду народництва й неонародництва недоречними, хоча у першому творі неприхована стилізація народної пісні, народного світосприйняття, позбавленого ознак безживного моралізаторства й абсолютизованого пуризму, тому схильного до гармоніювання духовних і тілесних складників людської дійсності. Другий – виповнений іронічно-сатиричним трактуванням строгої монастирської традиції, відповідної суворим вимогам християнського подвижництва та зречення в собі земних радощів задля неухильному служінню Богу. Т.Шевченко ніколи не зрікався релігійних переконань, проте не поділяв теологічного фанатизму, що властиве, як підтверджують етнологи, як довів Г.Сковорода своїм екзистенційним вибором, характерові українця. Поет наголошує на тому, що конкретне людське життя – неповторне, що чорниці, офіруючи його надміру гіпертрофованим сакральним цінностям, водночас бодай підсвідомо протестують проти сублимації лібідозної енергії, яка іноді прориває заслони зовнішніх заборон, дозволяючи хоч на мить жінці відбутися жінкою, тобто реалізувати своє істотне покликання, заповідане Господом. Вищий рівень її повного самоздійснення розгортається у природній любові, поза якого життя втрачає свій сенс, тому ця вічна тема літератури стала наріжною у ліриці Т.Шевченка – тонкого знавця жіночих сердець. Він, обстоюючи принципи вітальної сили, зосередженої

в кардіоцентричних стихіях людського буття, вважає хворобливими спроби анігілювати їх. Недарма у перейнятому чіпкою іронією вірші "Н.Т." ("Великомученице кумо...") Т.Шевченко відверто радить помисливій святенниці, підкреслено називаючи її тавтологічно "дурною" і "нерозумною", "хоть раз, сердего, соблуди". Було б помилково припускати, ніби поет поділяв безмежжя свободи любові або непогамовного гедонізму. Надто вже безжальною до нього виявилася його доля, вділивши йому чотирнадцять років волі і відібравши від нього життя – ще відносно молодого, сорокасемирічного, позбавленого можливості на особисте життя, на родинне щастя, важливе, якщо не визначальне для українця, але спроможного знайти адекватну відповідь на невблаганний виклик неприхильних реалій. Він, замислюючись над національними, соціальними а то й світовими проблемами, доходив висновку, що вони нічого не варті, коли нехтують конкретною особистістю. І в даному разі поет засвідчував етноментальні властивості свого народу, серед яких мали визнання не колективістські або патримоніальні закони, що нівелюють неповторне Я, а власне настанову на індивідуалізм з його схильністю розкривати креативні інтенції людського ества, хоч іноді зумовлювали егоцентричні інтереси, що негативно позначилися на національній історії, зокрема на Хмельниччині або змаганнях гетьманів за булаву при ігноруванні потреб соціуму та адекватного розуміння драматичної і трагічної дійсності, перетвореної їхніми зусиллями, а не тільки агресивних сусідів, на Руїну. Т.Шевченко не дарував ні Б.Хмельницькому, ні його зворохобленим послідовникам втрати ще одного шансу для України відбутися повноцінним суб'єктом історичного поступу, що не завжди зважено висвітлюють науковці, адже такі принципи погляди, мовляв, не відповідають настановам патріотизму. Не про них дбав Т.Шевченко, маючи на увазі своїх краян, які стали "Варшавським сміттям, гряззю Москви", а про глибину національного сумління, обґрунтовуючи власне розуміння ідеалізованого козацтва, в якому найповніше розкрита маскулінна, пасіонарна вдача українства, пропонуючи власну версію гайдамацтва, спроможного дати відсіч знахабнілим визискувачам, переважно чужинцям по крові – носіям інфернального антисвіту. Не дивно, що поет не сприймав Санкт-Петербургу, але ніколи не впадав у ксенофобію, шукав горизонту порозуміння між не здатними на спротив фемінізованими краями й експансивними сусідами. Вихід у цій ситуації вбачався йому у поєднанні національних і світових цінностей, що перетинаються крізь призму етнічного буття, структурованого за моделлю Великої Матері як життєвої основи, що викликає асоціації не так з Богородицею, як і з відомим здавен українським родинним космосом, в епіцентрі якого завжди перебувала мати. Шукати тут лише психоаналітичні комплекси не варто. Ліпше брати до уваги історичний досвід невлучної зі світового кола нації, сповнений природним здоров'ям і перспективою кровної спадкоємності.

Небезпідставно Т.Шевченко констатував: "У нашім раї на землі /Нічого кращого немає, /Як тая мати молодая /З своїм дитяточком малим". Втручання грубої сили у цей космос зумовлює не лише руйнування, що неминуче втягує у деструктивні потоки конкретну особистість, позбавлену права на реалізацію свого ества. Прикладів для потвердження цієї думки у ліриці Т.Шевченка – досить рясно. Один з найяскравіших – виповнена трагічних інтонацій поема "Катерина", в якій доля збещеної дівчини – типова для української дійсності XVIII – початку XIX ст., коли російські війська спеціально розквартировували по селах і містечках не тому, що бракувало касарень, а задля того, аби завдати удару по родинній основі України, заповнивши її простір безбатченками, підірвати кардіоцентричні екзистенціали. Виразний акцент цього лиха увиразнено й на однойменному малярському полотні як інтерсеміотичній алюзії на поему та модифікованій ремінісценції картини Рафаеля Санті, що контрастує своєю урочистою гармонією щасливого материнства з творами Т.Шевченка.

Порушуючи ці та інші питання, він не прагнув дати відповідь як соціолог, демограф, психолог тощо, радше інтерпретував їх як поет, здатен, як ніхто із сучасників, інтегрувати в собі сутнісні проблеми життя, розглядати їх з погляду філософських категорій, "переплавлених" у полісемантичну органіку метафоричного мислення. Відтак онтологічні концепти тут-і-тепер розмикаються

у часопростір тут-і-завжди, концентруються у герменевтичному колі поетичного універсаму Т.Шевченка, в якому кожна конкретна деталь так само важлива, як і цілісна структура, тому їх слід розглядати водночас, нічого не протиставляючи, а зіставляючи. Це дозволяє поглибити техніку "пильного прочитання" лірики поета, подолати обмеження типологічних рядів, використати методіку рецептивної естетики, завдяки якій можна віднайти очікувану збіжність горизонтів розуміння, аби не приписувати автору того, чого не існує в його текстах, чим іноді зловживали літературознавці, надаючи першорядного значення своєму їх баченню, байдуже – чи відповідає воно дійсності, чи ні. Очевидно, адекватне розуміння лірики Т.Шевченка без остаточних вердиктів стане продуктивнішим при використанні ідіографічного методу, завдяки якому кожен його твір слід розглядати як особливе одиничне явище в цілісному контексті його творчого доробку і, переходячи від аналізу одного твору до іншого, знаходити лише відповідні ключі прочитання.

Цей принцип можна поширити і на адекватне розуміння неординарної постаті Т.Шевченка передусім як поета, прозаїка, живописця, першого академіка-графіка Петербурзької академії мистецтв, інтелектуала у силовому полі естетичної рецепції, у просторі горизонтів очікування вірогідного читача та обстоюванні власних авторських позицій, навіть якщо вони, на перший погляд, здаються суперечливими.

Крім часто цитованої формули "Возвеличу / Малих отих рабов німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово", Т.Шевченко висловлював й інше розуміння ролі поета, можливо, навіяного стилістикою байронізму, концептуалізованого у поемі "Перебендя", в якій кобзар по-справжньому переживає покликання свого таланту не тоді, коли він тішить піснями простолюду, хоч від такої функції не відмовляється, а тоді, коли віч-на-віч "з Богом розмовля", тобто засвідчує високий рівень самоусвідомлення як митця, спроможного вийти поза межі службової функції, лишаючись причетним до життя соціуму, концентруючи у своїй ліриці найістотніші сподівання власного народу, позбавленого права на свій голос, передоручений голосу Т.Шевченка, який мав потужний вплив на сучасників. Тому його твори завжди сприймалися звичайними людьми як безпосереднє вираження їхніх думок і переживань, навіть, адаптовані до потреб повсякденного життя, зазнавали опрощення, зумовлювали міф про простоту авторського мовлення, про реалістичний, міметично лінійний стиль, коли поет насправді завжди спробував бути полістильним, тощо. Очевидно, це зумовило хвилю наслідувань, що переважно ковзали поверхню лірики поета, не заглиблюючись у її сутність, що свого часу обурювало М.Драгоманова.

Творчість Т.Шевченка досить складна, інтелектуально насичена, архетипно багата, ідіографічно означена, тому потребує гнучкої рецепції, продиктованої конкретним текстом, що унеможлиблює критичні вердикти й міфізування, сприяє усуненню незручних моментів, що відповідають життєвим і літературним реаліям, а не довільним уявленням про постать різнопланового і цілісного митця, яка, за спостереженням С.Петлюри, була переважно самотньою у своєму просторі і часі, бо не завжди знаходила адекватне розуміння.

Н. Костенко, д-р. філол. наук, проф.

Про вірш у поетичному циклі Т. Шевченка "В казематі"

Поетичний цикл Т. Шевченка "В казематі", як відомо, створювався після арешту, під час тимчасового перебування поета в казематі III відділу В Петербурзі з 17 квітня по 30 травня 1847 р. За свідченням В. Лазаревського, "...сидячи у фортеці перед відправкою у заслання, Шевченко на полях якоїсь книги, даної йому для читання, написав багато віршів. Відрізав ці стьожки і виніс у чоботях". [12, 446]. Між 17 і 19 травня в казематі були написані вірші "Ой одна я, одна...", "За байраком байрак...", "Мені однаково, чи буду...", "Не кидай матері! – казали...", "Чого ти ходиш на могилу?", "Ой три шляхи широкії...". Між 19 і